

Zabór rosyjski na przełomie XIX i XX wieku

Ziemie przyłączone w wyniku rozbiorów do Cesarstwa Rosyjskiego, od lat 80. XIX w. coraz częściej nazywane Krajem Nadwiślańskim zamiast Królestwem Polskim, przeżywały jeden z najtrudniejszych okresów w swojej historii.

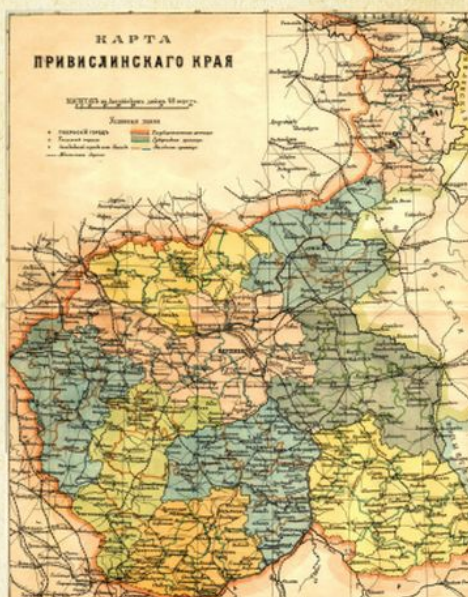
Po upadku Powstania Styczniowego władze rosyjskie stopniowo wprowadziły wiele obostrzeń mających ukarać Polaków za bunt oraz zintegrować jeszcze bardziej ziemie polskie z resztą Cesarstwa. W roku 1867 zniesiono ich autonomię, od roku 1874 zamiast namiestnika zarządzał nimi Generał - Gubernator Warszawski, będący zarazem dowódcą Warszawskiego Okręgu Wojskowego. W szkołach i urzędach posługiwano się wyłącznie językiem rosyjskim, pojawił się nawet pomysł całkowitego zastąpienia alfabetu łacińskiego cyrylicą. Znacznie ograniczono polską działalność kulturalną, utrudniona była budowa nowych kościołów katolickich, a kościół unicki został zlikwidowany. Nawet księgi parafialne musiały być prowadzone w języku rosyjskim.

Po upadku Powstania Styczniowego nasiliły się represje wobec ludności polskiej, następowały zmiany społeczne, rosło znaczenie mieszczaństwa, zaś malało znaczenie szlachty. Mniejsze miasta pozbawiono praw miejskich i doprowadzono do ich upadku. Uwłaszczenie chłopów i nadanie im uprawianej ziemi na własność nie wpłynęło znacząco na poprawę sytuacji materialnej mieszkańców wsi.

W porównaniu do zaborów pruskiego, a szczególnie austriackiego, zabór rosyjski znacznie odstawał pod względem rozwoju gospodarczego i społecznego. Ale i tutaj z czasem zaczęły docierać zmiany widoczne w całej Europie. Ogół społeczeństwa aktywizował się politycznie i rosło znaczenie nowej klasy społecznej- robotników.

Wymarłe miasto, rys. Antoni Kamiński, 1907 r., licencja CC BY, źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Mapa Kraju Nadwiślańskiego, źródło: Domena Publiczna

Ulotka reklamowa Łódzkiego Towarzystwa Akcyjnego Izraela Poznańskiego, źródło: Domena Publiczna
Łódź ze swym przemysłem przedzalnicyzmy była na przełomie wieków XIX i XX jednym z najszybciej rozwijających się ośrodków miejskich w całym Cesarstwie Rosyjskim

Polska Partia Socjalistyczna

Delegaci Polskiej Partii Socjalistycznej na kongres w Londynie. Pierwszy z lewej Ignacy Mościcki, pośrodku Józef Piłsudski, źródło: Domena Publiczna

Koniec XIX wieku przyniósł duże zmiany gospodarcze i społeczne na ziemiach podzielonej zaborami Polski. W wyniku gwałtownego rozwoju przemysłu, powstaje nowa grupa społeczna - robotnicy. Niskie płace, brak ubezpieczeń zdrowotnych i nawet 14-godzinny dzień pracy doprowadziły do wzrostu niezadowolenia społecznego. Szczególnie odczuwalne było to w zaborze rosyjskim, gdzie od początku XX wieku narastał kryzys gospodarczy. Nieskoordynowane protesty robotników pojedynczych fabryk nie przynosiły pożądanych skutków. Pojawiła się konieczność stworzenia organizacji zrzeszającej robotników i dbającej o ich interesy. Tak powstaje Polska Partia Socjalistyczna (PPS). Prawa socjalne nie były jedynym tematem przez nią poruszonym, od razu pojawiły się też hasła niepodległościowe.

W dniach 17- 23 listopada 1892, na zjeździe w Paryżu powołano do życia Polską Partię Socjalistyczną, która już w swoim dokumencie założycielskim uwzględniała wszystkie te cele:

"Polska Partia Socjalistyczna, jako organizacja polityczna polskiej klasy robotniczej, walczącej o swe wyzwolenie z jarzma kapitalizmu, dąży przede wszystkim do obalenia dzisiejszej niewoli politycznej i zdobycia władzy dla proletariatu. W dążeniu tym celem jej jest niepodległa Rzeczpospolita demokratyczna"

Szybko jednak pojawiły się w niej spory ideologiczne. Część działaczy już rok później utworzyła Socjal - Demokrację Królestwa Polskiego i Litwy, odwołującą się do idei marksistowskich. Pozostali, z Józefem Piłsudskim na czele, zaczęli kłaść coraz większy nacisk na kwestie niepodległości Polski. Spory ideologiczne i różne pomysły na prowadzenie działalności nękały PPS aż do wybuchu I wojny światowej, kiedy to ostatecznie skoncentrowano się na walce o niepodległą Polskę, inne sprawy odstawiając na boczny tor.

Strona tytułowa pierwszego wydania czasopisma Robotnik. Przez dłuższy czas jego redaktorem naczelnym był Józef Piłsudski, licencja CC BY, źródło: Piłsudski Institute of America

Organizacja Bojowa PPS

REGULAMIN ORGANIZACJI BOJOWEJ

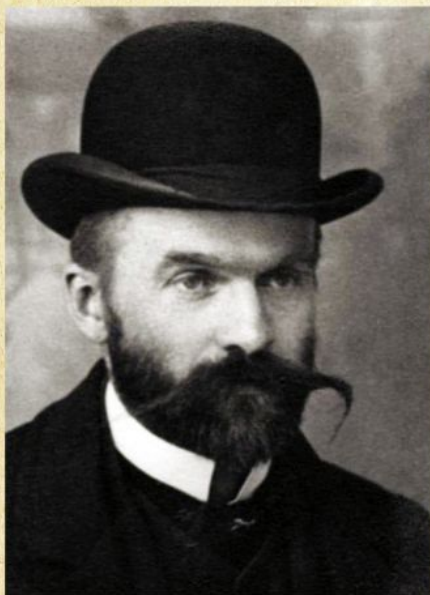
P. P. S.

- § 1. Celem O. B. jest a) wykonywanie różnego rodzaju aktów rewolucyjnych, których wymaga taktyka rewolucyjna P. P. S. — b) kierowanie przygotowaniami technicznymi do przyszłej walki zbrojnej.
- § 2. Członkiem O. B. może być każdy z członków P. P. S., o ile uzna za obowiązujący dla siebie niniejszy regulamin i został do O. B. przyjęty przez Wydział Bojowy, lub jego pełnomocników.
- § 3. Oprócz obowiązków ogólnych, jako członka P. P. S., członek O. B. zobowiązuje się do:
- a) ścisłej konspiracji w sprawach bojowych, jak nazewnątrz, tak i wewnątrz,
 - b) posłuszeństwa dla władz bojowych we wszystkich czynnościach, związanych z celami O. B.,
 - c) pomocy wzajemnej, wypływającej z braterskiego, szczerego stosunku między sobą,
 - d) skrupulatnej akuracności w wypełnianiu chociażby najdrobniejszych czynności bojowych.
- § 4. Każdy z członków O. B. ma prawo w każdej chwili, z wyjątkiem podczas akcji, zakomunikować Wydziałowi lub jego pełnomocnikowi o swoim postanowieniu wystąpienia ze składu O. B., przyczym po zdaniu odpowiedniego sprawozdania, oraz majątku partyjnego, będącego w jego rozporządzeniu.

Regulamin Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej, lub jak ją często nazywano w skrócie OB PPS, źródło: Domena Publiczna

W pierwszych latach XX wieku w całym Cesarstwie Rosyjskim rośnie niezadowolenie społeczne i upada autorytet cara Mikołaja II. Nie inaczej jest w Królestwie Polskim. Brutalne akcje policji i wojska przeciw demonstrującym robotnikom wywołują chęć odwetu. Dodatkowym zarzewiem konfliktu z władzami stał się wybuch wojny rosyjsko - japońskiej i związana z tym mobilizacja na terenie całego Cesarstwa. Środowiska niepodległościowe, niekoniecznie dotychczas związane z ruchem robotniczym, zaczynają w tym dostrzegać szansę na wznowienie walki o wolną Polskę. W lutym 1904 roku, m.in. z inicjatywy Józefa Piłsudskiego powstaje Organizacja Bojowa Polskiej Partii Socjalistycznej, a w kwietniu Koła Bojowe Samoobrony Robotniczej. Organizacje te najszybciej rozwinęły się w największych ośrodkach przemysłowych: w Łodzi i Warszawie. Początkowo nie były zbyt liczne.

Z czasem zbrojny pion PPS, noszący nazwę Organizacji Bojowej, rozrósł się do ponad 7500 członków, a do walki zaczęto używać broni palnej i materiałów wybuchowych. W latach 1904- 1907 przeprowadziła ona ok. 2500 akcji: zbrojnej ochrony demonstracji robotniczych i antywojennych, zamachów na urzędników carskich, policjantów i konfidentów oraz tzw. akcji ekspropriacyjnych, w celu pozyskania funduszy na dalszą działalność. W momencie największego nasilenia działalności, w latach 1905-06, przeprowadzano nawet kilkadziesiąt akcji bojowych dziennie.

Józef Piłsudski podczas wizyty w Szwajcarii, 1904 r., źródło: Domena Publiczna

Niestety, walka ta nie doprowadziła do odzyskania niepodległości, ale stanowiła podbudowę dla powstających w późniejszych latach organizacji, w tym Legionów Polskich. Wiele osób, które w czasach II Rzeczypospolitej piastowało najwyższe stanowiska państwowe, rozpoczęło swoją działalność w Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej.

Strzały - rysunek zamieszczony w Robotniku w 1908 r., źródło: Domena Publiczna

Organizacje polityczne w zaborze rosyjskim

Na przełomie XIX i XX w. działalność polityczna w zaborze rosyjskim była znacznie utrudniona. Mimo to tajne życie polityczne rozwijało się bardzo prężnie, utrzymując związki z podobnymi organizacjami w innych zaborach i samej Rosji. Dopiero dekret cara Mikołaja II z 30 października 1905 r. o poszanowaniu podstawowych wolności obywateli i utworzeniu parlamentu pozwolił na legalizację części z nich.

Dzieci - seria karykatur W. A. Taburina, przedstawiająca różne frakcje polityczne działające w Cesarstwie Rosyjskim, źródło: Domena Publiczna

PPS - Polska Partia Socjalistyczna. Utworzona jesienią 1892 r. na zjeździe w Paryżu. W swoim programie poza walką o prawa pracownicze i społeczne opowiadała się za aktywną walką o niepodległość. Nie była organizacją zbyt spójną i w 1906 r. doszło w niej do rozłamu na PPS Lewicę skłonną do współpracy z rosyjskimi organizacjami socjalistycznymi i PPS Frakcję Rewolucyjną, kierowaną przez Józefa Piłsudskiego, opowiadającą się za zbrojną walką o niepodległość metodami terrorystycznymi.

Szlomo Rappaport, ps. An-ski, jeden z przywódców Bundu, 1910 r., źródło: Domena Publiczna

Bund - Powszechny Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji. Żydowska partia socjalistyczna, o zbliżonych poglądach i często współpracująca z PPS. Powstała w Wilnie jesienią 1897 r. W swoim programie kładła nacisk na prawa pracownicze, lecz odcinała się od ideologii komunizmu. Sprzeciwiała się syjonizmowi, wspierała świecką kulturę i oświatę żydowską.

Roman Dmowski, przywódca Narodowej Demokracji i poseł do Dumy Rosyjskiej, lata 20. XX w., źródło: Domena Publiczna

SDKPiL - Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy. Organizacja o poglądach marksistowskich i rewolucyjnych, która powstała w 1893 r. Była przeciwna dążeniom niepodległościowym, opowiadała się za likwidacją państw narodowych i dyktaturą proletariatu. Współpracowała ze zbliżonymi jej poglądami organizacjami w Cesarstwie Rosyjskim.

SND - Stronnictwo Narodowo - Demokratyczne. Powstała w 1897 r. organizacja prawicowo- nacjonalistyczna, wywodząca się z Narodowej Demokracji. Opowiadała się za działaniami na rzecz rozbudzania świadomości narodowej Polaków, ale nie wykazywała dążeń niepodległościowych. W Rosji widziała oparcie przeciw zagrożającym

polskości Niemcom. Zwalczała organizacje socjalistyczne, komunistyczne i żydowskie. Po utworzeniu parlamentu rosyjskiego - Dumy, jako jedyna polska organizacja polityczna posiadała tam niewielką reprezentację.

RUCH LUDOWY. Wykształcił się najpóźniej, bo w pierwszych latach XX w. Powstawał niezależnie (działający w latach 1904-07 Polski Związek Ludowy), lub wyodrębnił się ze struktur Narodowej Demokracji w ramach protestu przeciwko ugodowej polityce wobec władz (Związek Młodej Polski Ludowej). W czasopiśmie *Zaranie* i *Siewba* propagował emancypację chłopów spod wpływu kościoła i szlachty, domagał się reform demokratycznych i zwiększenia autonomii Królestwa Polskiego. Poprzez utworzenie Towarzystwa Kółek Rolniczych im. Stanisława Staszica promował edukację rolniczą. W czasie rewolucji 1905 r. ludowcy podejmowali współpracę z PPS, w ramach której w 1912 r. powstał Związek Chłopski. W późniejszych latach działalność ludowców była zwalczana przez Ochranę i piętnowana przez kościół. W roku 1915, na podstawie wcześniej działających organizacji powstało Polskie Stronnictwo Ludowe Wyzwolenie.

Jadwiga Dziubińska - działaczka ruchu ludowego, lata 20. lub 30. XX w., licencja CC BY, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Kobiety w Organizacji Bojowej PPS

Fragment pierwszej strony czasopisma "Głos Kobiet", źródło: Domena Publiczna

W początkach XX w. walka o niepodległość nie była dla Polek nowością, lecz dotychczas nie angażowały się w nią na większą skalę. Organizacja Bojowa PPS chętnie przyjmowała w swoje szeregi kobiety. Wykonywały w niej różne funkcje. Były kurierkami nielegalnej literatury - tzw. „Dromaderkami”, przemycaly broń i materiały wybuchowe, brały udział w przygotowaniach do akcji bojowych, a często nawet osobiście brały w nich udział. Powody ich walki były różne. Niektóre wywodziły się z rodzin szlacheckich o tradycjach niepodległościowych, jak np. Aleksandra Piłsudska, lub Wanda Krahelska. Inne jak Albertyna Hilbertówna i Zofia Owczarkówna wywodziły się ze środowisk robotniczych i do PPS przyciągnęła je najpierw walka o prawa pracownicze.

Pochód Sufrażystek w Krakowie z okazji Dnia Kobiet, 1911 r., źródło: Domena Publiczna

Były to ciężkie czasy dla robotników, dzień pracy trwał zwykle 12-14 godzin, nie było urlopów i zabezpieczeń socjalnych. Życie kobiet pracujących w fabrykach było jeszcze trudniejsze, gdyż ich pensje były z reguły znacznie niższe niż mężczyzn.

Przełom wieku XIX i XX to również moment szczególnego rozwoju ruchu Sufrażystek - kobiet walczących o równouprawnienie płci. Wiele Polek angażowało się w ten ruch, a w PPS znalazły dla siebie przyjazne środowisko. Dlatego wiele z nich brało udział zarówno w demonstracjach w obronie praw robotników, akcjach bojowych przeciw zaborcom, jak i protestach Sufrażystek.

Do końca I wojny światowej Polki zdołały wypracować bardzo silną pozycję i uzyskać szerokie wpływy w polityce odradzającego się państwa. Dzięki zaangażowaniu takich kobiet jak np. Michalina Mościcka i Zofia Moraczewska, 28 listopada 1918 r. Polki otrzymały prawa wyborcze jako jedne z pierwszych w Europie.

Brytyjska Sufrażystka rozdająca ulotki, ok. 1910 r., źródło: Domena Publiczna

Towarzyszki walki Józefa Piłsudskiego

Józef Piłsudski był dwukrotnie żonaty. Obie jego żony - Maria i Aleksandra działały wraz z nim w Organizacji Bojowej PPS i miały znaczny wpływ na jego dalsze życie, a nawet losy całej Polski.

Maria Piłsudska, źródło: Domena Publiczna

Maria z Koplewskich Piłsudska (1865- 1921)

Już od czasów studiów nauczycielskich w Petersburgu angażowała się w działalność społeczno- narodową, najpierw w ramach Wielkiego Proletariatu, za co aresztowano ją w 1885 r., a następnie PPS, gdzie nazywano ją *Piękną Damą* lub *Piękną Panią*. W roku 1899 wyszła za mąż za Józefa Piłsudskiego i wraz z nim kierowała łódzką drukarnią czasopisma *Robotnik*, przez co rok później zostali aresztowani. Spędziła wówczas prawie rok w więzieniu, głównie w Pawilonie X Warszawskiej Cytadeli. Konieczność ucieczki z zaboru rosyjskiego do austriackiego nie przerwała jej działalności niepodległościowej. Podczas I wojny światowej angażowała się w pomoc Legionom. Pośmiertnie odznaczona Krzyżem Niepodległości.

Józef Piłsudski w otoczeniu rodziny. Widoczne od lewej: córka Jadwiga, żona Aleksandra, córka Wanda, fot. Pikiel Witold, 1930 - 1933, licencja CC BY, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Aleksandra ze Szczercińskich Piłsudska (1882- 1963)

Aleksandra ze Szczercińskich Piłsudska, została drugą żoną ówczesnego Naczelnika Państwa 25 X 1921 r., choć parą byli już od 1907. W PPS działała od roku 1904, brała udział w kilku akcjach zbrojnych, m.in. pod Bezdanami, czy napadzie na Bank Państwowy w Kijowie. Obserwowana przez carską policję, a nawet na krótko aresztowana musiała się przenieść do zaboru austriackiego, do Lwowa. Nadal prowadziła działalność niepodległościową, najpierw w Związku Strzeleckim, później w Polskiej Organizacji Wojskowej. Podczas I wojny światowej była wywiadowczynią i kurierką I Brygady Legionów Polskich. Została za działalność w POW aresztowana przez Niemców i na pewien czas internowana w obozie w Szczypiornie.

Po odzyskaniu niepodległości w znacznej mierze przyczyniła się do decyzji o nadaniu kobietom w Polsce czynnych i biernych praw wyborczych 28 XI 1918 r. Zasiadała w Kapitułe Orderu Virtuti Militari, oraz udzielała się w różnych organizacjach charytatywnych. Po wybuchu II wojny światowej, wraz z córkami znalazła się na emigracji w Wielkiej Brytanii. Posiadała wiele odznaczeń, w tym order Virtuti Militari i Odrodzenia Polski, Krzyż Walecznych, czy Krzyż Niepodległości.

Rok 2023 został ogłoszony przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej rokiem Aleksandry Piłsudskiej

Ważniejsze akcje Organizacji Bojowej PPS

- 13 XI 1904- Zbrojne starcie bojowników PPS z policją i wojskiem podczas demonstracji na Placu Grzybowskim w Warszawie.
- 24 XII 1904- Ośłona demonstracji w Radomiu. Śmierć ponieśli Michał Cemerys- Kwiatkowski z PPS i płk. Bułatow- dowódca 26 Mohylewskiego Pułku Piechoty.
- 15 III 1905- Zamach na komisarza łódzkiej policji Szałatowicza, wraz z nim ginie zamachowiec Józef Szurgot.
- 26 III 1905- Zamach na warszawskiego oberpolicmajstra Karla Nolkena i posterunek policji na Pradze. Ginie jeden policjant, czterech odnosi rany. Nolken zostaje ciężko ranny w wybuchu bomby. Aresztowanie Stefana Okrzei, jednego z zamachowców.
- 19 V 1905- Nieudany zamach na generał - gubernatora warszawskiego Konstantina Maksymowicza, który w jego następstwie uciekł z Warszawy, za co został odwołany ze stanowiska przez cara.
- VI- 1905- Tzw. Powstanie Łódzkie.
- 26 XII 1905- Napad na kasę powiatową w Wysokiem Mazowieckiem. Zdobyto ok. pół mln. rubli.
- 24 IV 1906- Uwolnienie podstępem z więzienia na Pawiaku dziesięciu skazanych na śmierć działaczy PPS.
- 14 V 1906- Udany zamach bombowy na podkomisarza warszawskiej policji Konstantinowa.
- 2 VIII 1906- Udany zamach na szefa policji w zaborze rosyjskim gen. Andrieja Markgrafskego.
- 15 VIII 1906- Tzw. Krwawa środa. W zamachach ginie przeszło 70 urzędników carskich.
- 18 VIII 1906- Nieudany zamach na generał- gubernatora warszawskiego Georgija Skałona.
- 8 XI 1906- Napad na pociąg z transportem pieniędzy pod Rogowem, zdobyto przeszło 30 tys. rubli.
- 12 VIII 1907- Napad na pociąg na stacji kolejowej w Sławkowie, zdobyto 15 tys. rubli.
- 26 IV 1908- Podczas próby aresztowania działacza PPS Edwarda Gibalskiego w Ostrowcu Świętokrzyskim ginie trzech żandarmów.
- 26 IX 1908- Napad na pociąg pod Bezdunami, zdobyto przeszło 200 tys. rubli. Akcją dowodził Józef Piłsudski.
- 9 VI 1910- Napad na furgon pocztowy pod Zbójnem, zdobyto 55 tys. rubli.

Zniszczony wybuchem bomby ogródek restauracji przy ul. Miodowej 6 w Warszawie, źródło: Domena Publiczna

Wojna rosyjsko - japońska i rewolucja 1905 r.

Konflikt o strefy wpływów w płn. wschodnich Chinach i Korei doprowadził 8 lutego 1904 r. do wybuchu wojny pomiędzy Cesarstwem Rosyjskim i wschodzącą potęgą regionu - Japonią. Rosjanie liczyli na łatwe zwycięstwo nad słabszym liczebnie przeciwnikiem. Doznali jednak serii upokarzających porażek na lądzie i morzu. Rosyjska Flota Pacyfiku i przysłana jej na pomoc Flota Bałtycka zostały prawie całkowicie zniszczone w Port Artur i bitwie pod Cuszimą. Armia lądowa przegrała kilka decydujących bitew i została ostatecznie rozbita w bitwie pod Mukden. Podpisany 5 września w Portsmouth traktat pokojowy dawał Japonii wschodnią część Mandżurii, południową część wyspy Sachalin, Okręg Kwantuński w Chinach i wolną rękę w ekspansji na terenie Korei.

Japońska karykatura sytuacji w Europie i Azji na początku XX w, autorstwa Kisaburo Ohary, źródło: Domena Publiczna

Płonący rosyjski skład paliw w Port Artur, źródło: Domena Publiczna

Teoretycznie silniejsza Rosja przegrała w wyniku słabego dowodzenia i problemów z zaopatrzeniem wojsk na tak odległym teatrze działań. Nękane już wcześniej przez kryzys Imperium, w wyniku wieści o klęskach pograżyło się w chaosie. W styczniu 1905 roku wybuchła rewolucja, która zachwiała władzą cara Mikołaja II i zmusiła go do wielu ustępstw w celu uspokojenia sytuacji. Niepokoje dosięgły też Królestwa Polskiego, gdzie miało miejsce wiele demonstracji, oraz starć z policją i wojskiem, w których czynny udział brali działacze Organizacji Bojowej PPS.

Krwawa Niedziela w Petersburgu, 1905 r. Obraz Wojciecha Kossaka, licencja CC BY, źródło: Muzeum w Kropywnickim, Ukraina

Polacy a wojna rosyjsko- japońska

W wojnie brało udział ponad 250 tys. Polaków wcielonych do armii rosyjskiej. Mobilizacja oraz kryzys gospodarczy doprowadziły do wzrostu napięć społecznych w całym Królestwie Polskim. Wieści o klęskach i wybuch rewolucji w Rosji doprowadziły do masowych wystąpień robotniczych, ale też zachęciły do działania środowiska niepodległościowe. Józef Piłsudski nawiązał kontakty z wywiadem japońskim i udał się osobiście do Tokio, by tam zaproponować pomoc w działaniach wywiadowczych, sabotaż na linii Kolei Transsyberyjskiej a nawet tworzenie u boku armii japońskiej oddziałów złożonych z Polaków - jeńców i dezertków z armii rosyjskiej. W zamian oczekiwał pomocy finansowej, współpracy w zakupach i przemyśle broni oraz wsparcia dla sprawy niepodległości Polski na arenie międzynarodowej.

Piesek ucieka - rysunek satyryczny z brytyjskiego czasopisma *Punch* obrazujący upadek prestiżu międzynarodowego Rosji wobec niepowodzeń w wojnie z Japonią, źródło: Domena Publiczna

Przebywająca w tym samym czasie w Japonii delegacja Narodowych Demokratów z Romanem Dmowskim na czele starała się zdyskredytować misję Piłsudskiego i skupiała się jedynie na poprawie losu Polaków - jeńców z armii rosyjskiej, co się jej częściowo powiodło. Wobec tak sprzecznych przekazów Japończycy nie zaangażowali się w sprawę polską, ale nawiązane kontakty okazały się przydatne w przyszłości, nawet jeszcze podczas II wojny światowej.

Delegacja PPS przed wyjazdem do Japonii. Na zdjęciu widoczni Józef i Maria Piłsudscy, Ignacy Mościcki oraz japoński dyplomata z żoną, Berno w Szwajcarii, 1904 r., licencja CC BY, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Sztandar Sił Powietrznych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, usztyty w 1940 r. w okupowanym Wilnie. Dotarł do Wielkiej Brytanii dzięki pomocy japońskiego ambasadora w Berlinie, licencja CC BY, źródło: Archiwum Akt Nowych

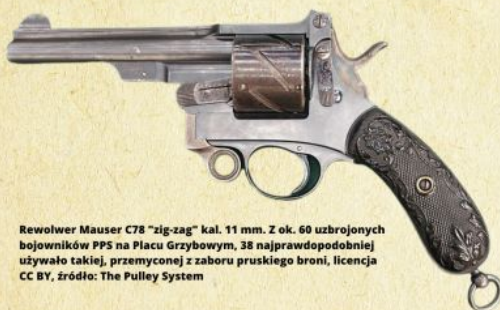
Pierwsza walka - Plac Grzybowski w Warszawie 13 XI 1904 r.

Plac Grzybowski w Warszawie pod koniec XIX w. Widoczny kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych, źródło: Domena Publiczna

Wybuch wojny rosyjsko-japońskiej, mobilizacja rezerwistów i narastający kryzys gospodarczy odbiły się szerokim echem w całym zaborze rosyjskim. Narastające niezadowolenie społeczne doprowadziło do wybuchu protestów, brutalnie pacyfikowanych przez policję oraz wojsko. Zorganizowana 28 X 1904 r. demonstracja antywojenna na ul. Karmelickiej w Warszawie została brutalnie rozpędzona przez konny oddział kozaków, przy czym ok. 80 osób odniosło rany. Mimo niepowodzeń planowano kolejne, jeszcze większe demonstracje, a bojownicy PPS postanowili lepiej przygotować się do nieuchronnej konfrontacji.

Gdy 13 XI na Placu Grzybowskim zebrał się wielotysięczny tłum Warszawiaków, wśród nich znalazło się też około 60 uzbrojonych działaczy PPS. Kiedy tłum ruszył śpiewając *Warszawiankę*, a Stefan Okrzeja rozwinął sztandar z napisem: *Precz z wojną i caratem. Niech żyje wolny, polski lud*, do akcji wkroczyła policja. Wywiązała się walka, w której poległo 6 demonstrantów, a 27 zostało rannych. Według oficjalnych informacji zginęło 3 policjantów, a 11 zostało rannych. Zaskoczona policja nie zdołała zatrzymać demonstracji, ani żadnego z działaczy PPS. Niepokoje w mieście trwały do wieczora. Na samym placu aresztowano 413 osób, a następnie jeszcze ok. 250, z grupy która schroniła się w kościele Wszystkich Świętych i opuściła go po otrzymaniu słowa honoru od oberpolicmajstra Karla Nolkena że nic im się nie stanie.

Rewolwer Mauser C78 "zig-zag" kal. 11 mm. Z ok. 60 uzbrojonych bojowników PPS na Placu Grzybowym, 38 najprawdopodobniej używało takiej, przemycanej z zaboru pruskiego broni, licencja CC BY, źródło: The Pulley System

Starcie to uznaje się za pierwszą od upadku Powstania Styczniowego walkę polskiego zorganizowanego oddziału. Odbiło się szerokim echem w całej Polsce i za granicą. Środowiska socjalistyczne - PPS i Bund uważały je za wielki sukces. Marksści i narodowcy podważali jego sens i uznawali za niepotrzebny rozlew krwi.

Kamień upamiętniający starcie na Placu Grzybowym. Fot. Mateusz Opasiński, źródło: Domena Publiczna

Historia ta miała niejako swój epilog 26 III 1905 r., kiedy to oberpolicmajster Nolen został ciężko ranny w zamachu bombowym zorganizowanym przez PPS, a biorący udział w akcji Stefan Okrzeja został aresztowany i następnie stracony na stokach Cytadeli Warszawskiej 21 lipca tego samego roku.

Ochrana

Oddział Ochrony Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego. Tajna policja rosyjska, utworzona ukazem carskim z dnia 14 VIII 1881 r. Powstała w odpowiedzi na śmierć w zamachu bombowym cara Aleksandra II (ataku dokonał związany z rosyjską organizacją rewolucyjną *Narodnaja Wola* Polak Ignacy Hryniewiecki).

Godło Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Cesarstwa Rosyjskiego, któremu podlegała Ochrana, źródło: Domena Publiczna

Zamach na życie cara Aleksandra II, 13 III 1881 r., rycina z epoki, źródło: Domena Publiczna

Istniała do rewolucji lutowej 1917 r. Po rewolucji bolszewickiej została zastąpiona przez Czeka (Wszecchrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrewolucją, Spekulacją i Nadużyciami Władzy). Głównym zadaniem Ochrony było zwalczanie rozwijających się w Cesarstwie Rosyjskim różnorodnych organizacji rewolucyjnych oraz wywiad zagraniczny i kontrwywiad. Opierała się głównie na rozbudowanej sieci informatorów oraz prowokatorów, których liczba sięgnęła niemal 300 tys. w momencie wybuchu I wojny światowej

Szpieg - rys. Antoni Kamiński, 1907 r., licencja CC BY, źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Królestwo Polskie posiadało własny zarząd główny z siedzibą w Warszawie. Podlegały mu oddziały terenowe w Łodzi oraz zamiejscowe w Galicji. Ochrana dysponowała też agentami w wielu miastach europejskich m.in. Paryżu, Berlinie, Genewie i Londynie. Organizacja Bojowa PPS prowadziła nieoficjalną "wojnę" z agentami Ochrony i bardzo często dokonywała na nich zamachów, np. otrucie w Rzymie prowokatora Edmunda Tarantowicza przez bojowników PPS Kazimierza Pużaka i Edmunda Minkiewicza.

Powstanie Łódzkie

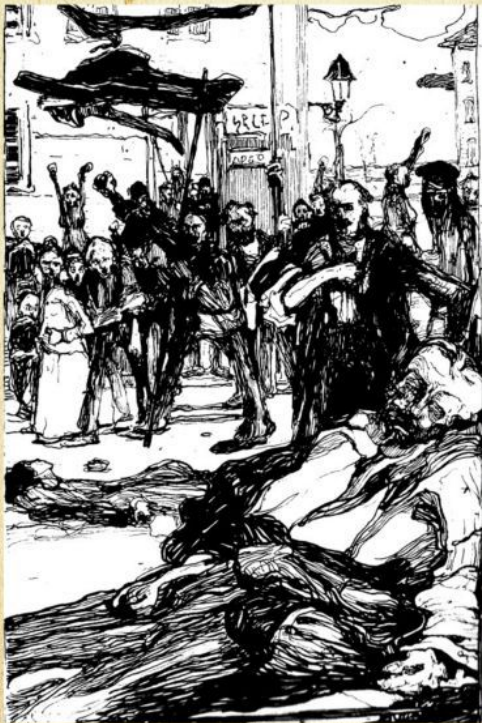
czerwiec 1905 r.

W Łodzi, najbardziej nasyconym robotnikami mieście w dawnym Królestwie Polskim, jak w soczewce skupiły się wszelkie problemy z jakimi borykało się całe Cesarstwo Rosyjskie, a rewolucja 1905 r. miała tam szczególnie drastyczny przebieg. Do demonstracji i krwawych starć z policją dochodziło tam już od stycznia, ale eskalacja napięcia nastąpiła w czerwcu 1905 r. 21 VI kozacy zaatakowali przeszło 50 - tysięczną demonstrację robotniczą. Zginęło ok. 25 osób, a kilkaset zostało rannych. Spowodowało to wybuch zamieszek w całym mieście. Robotnicy zaczęli budować barykady, rozpoczęły się regularne walki z policją i wojskiem.

Władze ogłosiły stan wojenny i ściągnęły posiłki w sile kilku pułków piechoty i kawalerii. W dniach 23- 24 czerwca miały miejsce regularne walki uliczne, w których według oficjalnych danych zginęło 151 cywilów. Akcja była nieskoordynowana i nie kierowała nią żadna partia polityczna, ale działacze PPS, SDKPiL oraz Bundu wzięli w niej aktywny udział. Na pomoc miejscowym działaczom, Organizacja Bojowa PPS przysłała posiłki z Warszawy. Przeciwko demonstrantom wystąpiły też bojówki związane z Narodową Demokracją, która wraz z miejscowymi przemysłowcami postawiła sobie za cel jak najszybsze stłumienie zamieszek.

Fabryka przędzalnicza Towarzystwa Akcyjnego I. Poznańskiego w Łodzi, fot. Bronisław Wilkos, źródło: Domena Publiczna

Manifestacja uliczna - rys. Witold Wojtkiewicz, 1905 r., źródło: Domena Publiczna

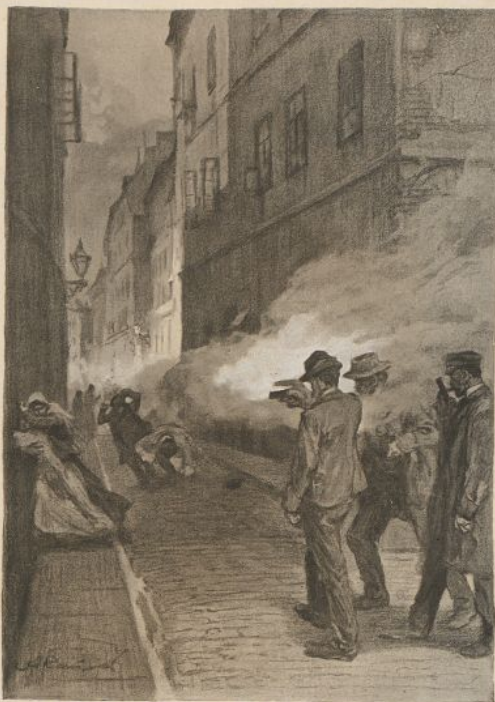
KRWAWY TYDZIEŃ W ŁODZI.

Krwawy tydzień w Łodzi - rys. z Krakowskich Nowości Ilustrowanych z 1905 r., źródło: Domena Publiczna

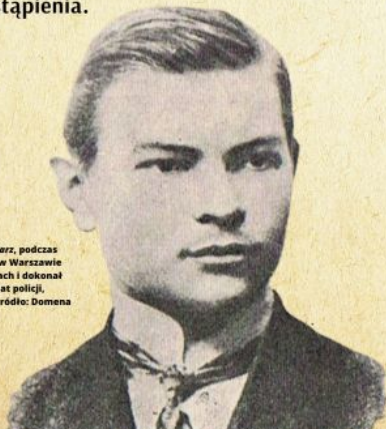
Niepokoje w mieście trwały jeszcze długo. Pojawiła się też radykalna Grupa Rewolucjonistów - Mścicieli, która aż do wybuchu I wojny światowej przeprowadzała zamachy zarówno na policjantów i żołnierzy rosyjskich, jak i miejscowych przemysłowców.

Krwawa Środa - 15 VIII 1905 r.

Braunlingi - rys. Antoni Kamiński, 1907 r., licencja CC BY, źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Podobne natężenie akcji miało miejsce w Łodzi, gdzie obrzucono bombami posterunek policji, następnie doszło do starć ulicznych z patrolami policji i wojska. Łącznie przeprowadzono około 80 zamachów, w których według różnych danych mogło zginąć od 19 do przeszło 70 Rosjan i ich współpracowników. Krwawa Środa miała bardzo duży wydźwięk propagandowy, ale nie przyniosła zamierzonych skutków. Represje policyjne wobec robotników oraz działaczy PPS jeszcze się nasiliły, a środowiska konserwatywne i kościół potępiły takie drastyczne wystąpienia.

Henryk Baron ps. Smukły i Garberz, podczas Krwawej Niedzieli uczestniczył w Warszawie jednego dnia w dwóch zamachach i dokonał ataku bombowego na komisariat policji, w którym został lekko ranny, źródło: Domena Publiczna

Poza zamieszkami w Łodzi, największa skoordynowana akcja Organizacji Bojowej PPS w trakcie Rewolucji 1905 r., miała miejsce w poł. sierpnia. W 19 miastach zaboru rosyjskiego przeprowadzono tego samego dnia około 80 zamachów na policjantów, żandarmerii, agentów tajnej policji - Ochrazy oraz konfidentów. Kilka dni wcześniej, w specjalnej odezwie do żołnierzy zaapelowano by nie angażowali się w walki, bo będzie to akcja skierowana tylko przeciw policji. Najważniejsze akcje miały miejsce w Warszawie, gdzie dokonano min. zamachów bombowych na posterunek policji na Pradze, komendanturę żandarmerii i kancelarię naczelnika Straży Ziemskiej oraz doszło do starć z policją i wojskiem. Zamieszanie spowodowane atakami doprowadziło do wycofania się na kilka dni z miasta znacznej części sił rosyjskich.

Odezw Organizacji Bojowej PPS z okazji Krwawej Środy, licencja CC BY, źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Zamach na Georgija Skalonego

18 VIII 1906 r.

"Walczyć z atakami terrorystycznymi rewolucjonistów, wedle mego zdania, można tylko przy pomocy jeszcze mocniejszego terroru ze strony władz rządowych, to jest drogą urzeczywistnienia w pełnej mierze artykułu dwunastego stanu wojennego, aż do zastosowania kary śmierci bez wyroku sądowego"

Takie poglądy sprawiły, że carski namiestnik na teren Kraju Nadwiślańskiego, jak wówczas oficjalnie nazywano zabór rosyjski Georgij Skalon stał się celem numer jeden dla Organizacji Bojowej PPS. Był on również najlepiej strzeżonym urzędnikiem carskim w Warszawie, więc by się do niego zbliżyć należało użyć podstępu.

Georgij Antonowicz Skalon, generał - gubernator warszawski, źródło: Domena Publiczna

Bomba - rys. Antoniego Kamińskiego z 1907 r., licencja CC BY, źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Wanda Krahelska ps. Alina, 1905 r., źródło: Domena Publiczna

Kadr z filmu *Córka Generała Penkratowa* z 1933 r., luźno opartego na historii zamachu na Georgija Skalonego. Autorem scenariusza filmu był Julian Tuwim, źródło: FilMOTEKA Narodowa

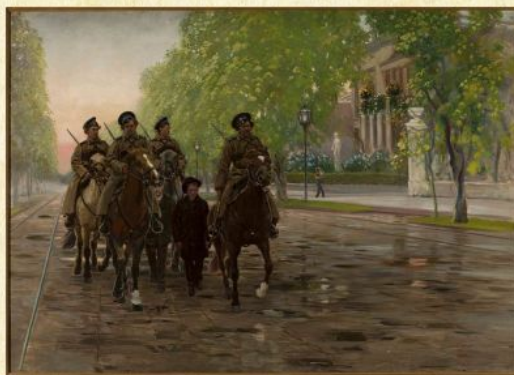
Do wynajętego apartamentu na rogu ulic Koszykowej i Natolińskiej wprowadziły się trzy młode kobiety - szlachcianka Antonina Iwanowna Kozłowska (prawdziwe nazwisko Wanda Krahelska ps. *Alina*), jej pokojówka Marianna Piotrowna Wisznia (Albertyna Hilbertówna ps. *Laleczka*) i kucharka Katarzyna Michajłówna Wójcikówna (Zofia Owczarek ps. *Marysia*). Tuż obok mieszkał niemiecki konsul, baron Gustaw Lerchenfeld, który 14 VIII podczas spaceru na Placu Zielonym został spoliczkowany przez nierozpoznanego rosyjskiego oficera (w rzeczywistości przebranego bojowca PPS Michała Trzosa ps. *Michał*). Skandal dyplomatyczny tej rangi wymagał wizyty w domu poszkodowanego i przeprosin od samego generał - gubernatora. Kiedy ten pojawił się na miejscu, zamachowczynie zrzuciły na jego powóz trzy bomby, które spowodowały tylko lekkie obrażenia u Skalonego i jego eskorty. W zamieszaniu dziewczętom udało się zbiec, lecz Wanda Krahelska przez przypadek zostawiła w mieszkaniu swoje prawdziwe dokumenty, co spowodowało konieczność ucieczki do zaboru austriackiego i fikcyjne małżeństwo, by uniknąć ekstradycji. Z czasem Ochrona aresztowała też Albertynę Hilbertównę, która spędziła prawie 10 lat w carskich więzieniach.

Koniec rewolucji

Strona tytułowa Robotnika z początków 1908 r., źródło: Domena Publiczna

Częste przypadkowe ofiary zamachów na urzędników i akcje ekspropriacyjne, trudne niekiedy do odróżnienia od zwykłych napadów rabunkowych budziły niezadowolenie społeczne. Działalność bojową potępił też w liście do biskupów polskich papież Pius X.

Wiosna 1905 roku (występuje też pod tytułem Świt 1906), obraz Stanisława Masłowskiego z 1906 r., licencja CC BY, źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie

Wydarzenia rewolucyjne odniosły jednak pewne pozytywne skutki. W celu uspokojenia nastrojów, wymusiły złagodzenie polityki caratu wobec Polaków. Zrelaksowała cenzura, dopuszczono język polski w szkołach i urzędach niższego szczebla, wprowadzono tolerancję religijną dla katolików i unitów. Dodatkowo zalegalizowano związki zawodowe, a w nowo powstałym rosyjskim parlamencie, tzw. Dumie, Polacy uzyskali niewielką reprezentację. Ważną przyczyną osłabienia działalności Organizacji Bojowej był też rozłam w samym PPS. Grupa kierowana przez Józefa Piłsudskiego, tzw. Starzy chciała się koncentrować na działalności niepodległościowej, Młodzi kierowani przez Feliksa Kona skupiali się na prawach robotniczych. Zakończenie wystąpień rewolucyjnych w Cesarstwie Rosyjskim rozwiało też nadzieje na upadek caratu i zarazem na wywalczenie niepodległości Polski w najbliższym czasie. Ale zmieniająca się sytuacja międzynarodowa przyniosła nowe możliwości działania.

Działalność Organizacji Bojowej PPS doprowadziła do silnej kontrakcji władz carskich. Nasiliły się aresztowania jej działaczy. Stracono około 280 z nich, a 747 zesłano na Syberię. W latach 1904- 1907 aresztowano łącznie 2739 jej członków i sympatyków. Znaczna część społeczeństwa nie popierała też jej działalności. Narodowi Demokraci z Romanem Dmowskim na czele uważali akcje bojowe za niepotrzebne i szkodliwe dla sprawy polskiej.

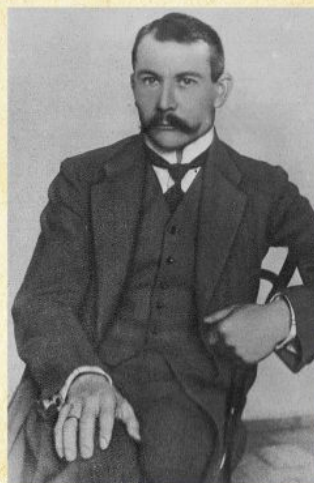

Papież Pius X w Ogrodach Watykańskich, źródło: Domena Publiczna

Zmiana taktyki - Bezdany 26 IX 1908 r.

Kiedy rewolucja 1905 roku już dogasała, Organizacja Bojowa zaczęła zmieniać cele działania. Skoncentrowano się na tworzeniu polskich organizacji w znacznie przychylniejszym takim działaniom zaborze austriackim. Powstały w czerwcu 1908 r. Związek Walki Czynnej był odpowiedzią na zaogniającą się sytuację międzynarodową i stał się z czasem załącznikiem I Brygady Legionów. Nowe organizacje potrzebowały jednak funduszy na prowadzenie działalności. Poza tym wsparcia potrzebowali też działacze przebywający w więzieniach w zaborze rosyjskim i ich rodziny. Wymogło to skoncentrowanie się na napadach na konwoje pocztowe i banki. Jedną z najgłośniejszych akcji tego typu był atak na pociąg pocztowy w Bezdanych niedaleko Wilna. Była to jedyna akcja bojowa PPS, którą osobiście dowodził Józef Piłsudski. Niekiedy nazywa się ją „akcją czterech premierów”, bo czterech z jej uczestników (Tomasz Arciszewski, Józef Piłsudski, Aleksander Prystor i Walery Sławek) zostało w czasach II Rzeczypospolitej premierami. W napadzie wzięły udział również żony dwu z nich (Janina Prystorowa i Aleksandra Szczerbińska- od roku 1921 Piłsudska).

W samej akcji uczestniczyło 17 konspiratorów, dobrze uzbrojonych w długą i krótką broń palną, dwie bomby oraz paczkę śledzi, która dobrze udawała ładunek wybuchowy. Hasłem rozpoznawczym było pytanie „Kto idiota?”, odzewem „Komuniści”. W wymianie ognia zginął jeden żandarm, pięciu odniosło rany, żaden ze spiskowców nie ucierpiał. Zdobyto przeszło 200 tys. rubli. Z czasem Ochrona aresztowała pięć osób związanych z akcją, z których większość skazano na wieloletnią katorgę. Przyczynił się do tego zdrajca w szeregach PPS Edmund Tarantowicz, którego następnie odnaleziono w Rzymie i otruto.

Tomasz Arciszewski ps. Antoni, Słacz lub Szymon, ok. 1906 r. W PPS działał od roku 1894. Jeden z czterech przyszłych premierów II RP, którzy brali udział w akcji pod Bezdanami, źródło: Domena Publiczna

Atak na pociąg pocztowy pod Rogowem 8 XI 1906 r., rysunek nieznanego autora, źródło: Domena Publiczna

Związek Walki Czynnej

Aresztowania, śmierć wielu najaktywniejszych członków oraz podziały partyjne z czasem znacznie osłabiły działalność PPS w Królestwie Polskim. Z inicjatywy Kazimierza Sosnkowskiego postanowiono rozwijać dalszą działalność w Galicji i zmienić jej profil. W czerwcu 1908 r. powstał we Lwowie Związek Walki Czynnej - tajna organizacja zajmująca się szkoleniem kadr do przyszłej otwartej walki o niepodległość Polski. Rok później kierownictwo w niej oficjalnie objął Józef Piłsudski.

Członków rekrutowano głównie spośród młodzieży akademickiej, z czasem rozszerzono działalność na Kraków i inne większe miasta. Organizacja miała również oddziały zagraniczne. Podczas studiów w Szwajcarii do ZWC należał znany w Zamościu nauczyciel, społecznik i przyrodnik Stefan Miller. Koncentrowano się na szkoleniu wojskowym - obsłudze broni, materiałów wybuchowych, topografii itp. Było to odpowiedzią na problemy spowodowane przez słabe wyszkolenie wielu członków PPS OB we wcześniejszych akcjach.

Istniał też wyższy kurs oficerski, który ukończyło 67 osób, w tym sam Piłsudski. Z czasem powstały też oficjalnie działające organizacje paramilitarne współpracujące z ZWC - Związek Strzelecki i Polskie Drużyny Strzeleckie.

Józef Piłsudski i Kazimierz Sosnkowski w 1915 r., źródło: Domena Publiczna

Ćwiczenia Związku Strzeleckiego w Zakopanem, sierpień 1913 r., źródło: Domena Publiczna

Rada główna Związku Walki Czynnej, 1914 r., licencja CC BY, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe.

Władze austriackie przymykały oko na tą działalność, gdyż dzięki niej otrzymywały informacje wywiadowcze z terenów zaboru rosyjskiego. Narastało napięcie międzynarodowe, Austro-Węgry i Rosja znalazły się po przeciwnych stronach konfliktu, który już wkrótce rozwinął się w I wojnę światową. W przededniu jej wybuchu Związek Walki Czynnej liczył przeszło 7 tys. członków i to z niego już wkrótce rozwinęły się Legiony Polskie.

Działacze OB PPS z Lubelszczyzny

Kazimierz Bojarski, ps. *Kuba i Ludwik*
(15 I 1889- 23 XII 1914)

Urodzony w Zemborzycach pod Lublinem. Już jako nastolatek został wydalony ze szkoły za organizację strajku przeciw rusyfikacji. Od 1905 r. w Organizacji Bojowej PPS, uczestnik akcji m. in. w Kraśniku, Tumlinie, Lublinie i pod Rejowcem. Poszukiwany przez Ochronę, w 1908 r. wyjechał do Galicji, lecz kilkakrotnie jeszcze wracał, by brać udział w akcjach bojowych. Był dowódcą kompanii w Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckim. Zginął w grudniu 1914 r. jako kapitan I Brygady Legionów Polskich w bitwie pod Łowczówkiem. Pośmiertnie awansowany do stopnia majora, oraz odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari i Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

Edward Gibalski, ps. *Mały i Franek*
(13 IX 1886- 13 IX 1915)

Urodził się w Czystej Dębinie, pow. krasnostawski. W PPS działał od 1904 r., uczestnik akcji na pociągi pocztowe pod Tumlinem, Szydłowem i Bezdanami, a także ataku na konwój pocztowy między Krasnymstawem a Rejowcem. Poległ w 1915 r. jako podporucznik, ułan Legionów Polskich pod Stobychwą na Wołyniu. Pośmiertnie awansowany do stopnia kapitana, oraz odznaczony Orderem Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości z Mieczami i czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

Edward Gibalski, ok. 1910 r., źródło: Domena Publiczna

Kazimierz Bojarski, źródło: Domena Publiczna

Beata Łysińska, ok. 1930 r., źródło: Domena Publiczna

Beata Łysińska (30 VI 1876- 1 VIII 1967)

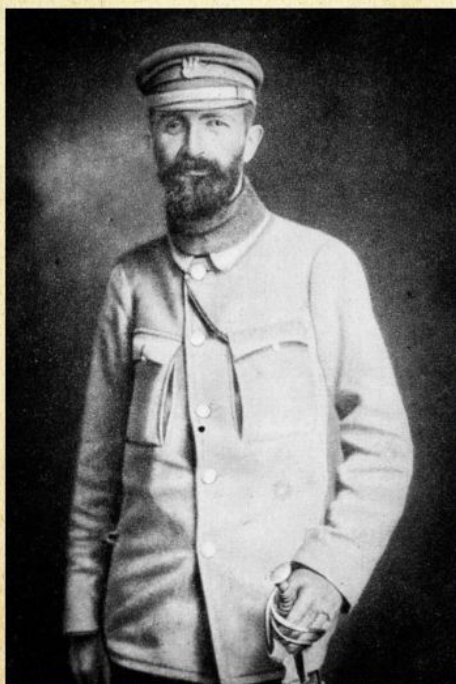
Urodzona w Zawadach pow. makowski, w późniejszym czasie związana z Lubartowem. W PPS od 1903 r., angażowała się w pomoc więźniom i była kurierką do Galicji. Brała udział w przygotowaniach do zamachu na generała gubernatora Georgija Skłona, jej aresztowanie na kilka dni przed akcją wymusiło poważne zmiany w planie działania. Po pół roku przebywania w Pawilonie X Cytadeli Warszawskiej skazana na wydalenie z zaboru rosyjskiego, gdzie powróciła nielegalnie już w następnym roku. Ponownie aresztowana i odesłana do Galicji, w 1911 r. uzyskała zgodę na powrót i zamieszkała w Lubartowie, gdzie w momencie wybuchu I wojny światowej włączyła się w działalność Obywatelskiego Komitetu Ratunkowego i później Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego. Odznaczona Krzyżem Niepodległości z Mieczami i odznaką honorową *Za walkę o szkołę polską*.

Zamachowcy - przyszli politycy

Niektórzy z członków OB PPS w czasach II Rzeczypospolitej zaangażowali się w politykę. Najbardziej znany jest oczywiście późniejszy Marszałek Józef Piłsudski, ale kilku jego współtowarzyszy również z czasem pełniło najważniejsze funkcje w państwie.

Walery Sławek ps. *Gustaw* i *Soplica*
(2 XI 1879- 3 IV 1939)

Od roku 1900 w strukturach łódzkiej PPS. Wiosną 1903 r. aresztowany za przemyt nielegalnej literatury, zbiegł z więzienia po 6 miesiącach. Przemycił z zaboru pruskiego broń, której później użyto podczas starcia na Placu Grzybowskim w Warszawie 13 XI 1904 r. Podczas rewolucji 1905 roku brał udział w wielu akcjach bojowych i rekwizycyjnych, dowodził warszawskimi posiłkami dla OB PPS walczącej podczas Powstania Łódzkiego. We wrześniu 1905 r. ponownie aresztowany i zagrożony zesłaniem na Syberię, lecz wkrótce wypuszczony po amnestii. 9 VI 1906 r. odniósł poważne obrażenia w przypadkowym wybuchu bomby podczas próby wysadzenia pociągu pancernego pod Milanówkiem. Aresztowany, po raz trzeci został zmuszony do wyjazdu do Galicji, gdzie zaczął organizować Związek Walki Czynnej i podjął współpracę z austriackim wywiadem przeciw Rosji.

Walery Sławek w mundurze Legionów Polskich, źródło: Domena Publiczna

Walery Sławek, ok. 1905 r. Fot. Domena Publiczna.

Po wybuchu I wojny światowej brał udział w organizacji Legionów, a następnie struktur Polskiej Organizacji Wojskowej w Warszawie. Z czasem coraz bardziej angażował się politycznie, najpierw w Centralnym Komitecie Narodowym, a następnie w Tymczasowej Radzie Stanu. Po kryzysie przysięgowym aresztowany przez Niemców, odzyskał wolność wraz z końcem wojny.

W wojnie polsko-bolszewickiej pełnił różne funkcje sztabowe oraz był oficerem łącznikowym przy sojusznym dowództwie ukraińskim. W późniejszych latach wycofał się z życia publicznego, ale po przewrocie majowym 1926 r. zaangażował się ponownie. Był pomysłodawcą Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, pełnił funkcje marszałka sejmu i dwukrotnie premiera. Był jednym ze współtwórców konstytucji kwietniowej z 1935 r. Po śmierci Piłsudskiego coraz bardziej skonfliktowany z obozem rządzącym i odsunięty na boczny tor popadł w depresję. Choroba doprowadziła go do samobójstwa, zastrzelił się z pistoletu, którego używał jeszcze w czasach swojej działalności w Organizacji Bojowej PPS.

Zamachowcy- przyszli politycy

Aleksander Prystor, ps. *Katajama, Bogdan i Rafał* (2 I 1874- lato 1941)

Od roku 1904 w szeregach PPS, od razu zaangażowany w działalność bojową, choć głównie od strony organizacyjnej i kierowniczej. Wcześniejsza służba w armii rosyjskiej jako saper sprawiła, że był głównym konstruktorem bomb używanych w zamachach. Od 1906 r. działał w Galicji, najpierw w szkole bojowej OB PPS, a następnie przy organizacji Związku Walki Czynnej. Wiosną 1912 r. aresztowany przez Ochranę w Warszawie, przez dwa lata więziony w pawilonie X Cytadeli Warszawskiej, następnie skazany na 7 lat katorgi i zesłanie w głąb Rosji. Uwolniony po rewolucji lutowej 1917 r zaangażował się w działalność Polskiej Organizacji Wojskowej.

W wojnie polsko-bolszewickiej walczył na froncie, przez pewien czas był adiutantem gen. Lucjana Żeligowskiego. Po wojnie pełnił różne funkcje administracyjne w Wojsku Polskim. Po zamachu majowym znalazł się w Ministerstwie Spraw Wojskowych, a w latach 30. był kilkakrotnie posłem, senatorem, ministrem, marszałkiem senatu, a w latach 1931- 33 pełnił funkcję premiera. Po wybuchu II wojny światowej trafił na Litwę, gdzie pomagał polskim uchodźcom. Po zajęciu tego kraju w czerwcu 1940 r. przez ZSSR został aresztowany przez NKWD. Zmarł latem 1941 r. w więziennym szpitalu na Butyrkach w Moskwie.

Janina Prystor, lata 30. XX w., źródło: Domena Publiczna

Aleksander Prystor, lata 30. XX w., źródło: Domena Publiczna

Janina Prystor, z domu Bakun, ps. *Bogdanowa* (26 VII 1881- 3 I 1975)

Współpracę z PPS OB podjęła w roku 1906, wkrótce potem wyszła za mąż za Aleksandra Prystora. Brała udział min. w akcji na pociąg pocztowy pod Bezdanami 26 IX 1908 r. Aresztowana wraz z mężem, spędziła rok w więzieniu na Pawiaku, a następnie wyjechała wraz z nim na zesłanie do Orła. W latach 1935-38 była posłanką na sejm z okręgu Wileńskiego. Po wybuchu II wojny światowej wraz z Aleksandrem Prystorem trafiła na Litwę, lecz uniknęła aresztowania przez NKWD. Wojnę spędziła w Warszawie i Bochni.

Zamachowcy - przyszli politycy

Ignacy Mościcki (1 XII 1867- 2 X 1946)

Już podczas studiów intensywnie angażował się w działalność polskich organizacji niepodległościowych - Ligi Narodowej oraz Związku Młodzieży Polskiej Zet. Później przyłączył się do środowisk socjalistycznych, z których wkrótce miała się wykształcić Polska Partia Socjalistyczna. Jako uzdolniony chemik, w swoim mieszkaniu w Warszawie zajął się produkcją materiałów wybuchowych i bomb. Wraz z Michałem Zielińskim planowali samobójczy zamach bombowy na generała - gubernatora warszawskiego Josifa Hurko i innych oficjeli rosyjskich podczas mszy w warszawskim soborze prawosławnym. Z obawy przed aresztowaniem przez Ochronę, Mościcki wraz z żoną zbiegł do Anglii, a następnie osiadł w Szwajcarii.

Ignacy Mościcki, 1907 r., źródło: Domena Publiczna

Pozostając na emigracji kontynuował współpracę z PPS. W roku 1896 poznał Józefa Piłsudskiego. Podczas wojny rosyjsko - japońskiej brał udział w negocjacjach PPS z przedstawicielami rządu japońskiego w Szwajcarii. W późniejszych latach koncentrował się głównie na karierze naukowej, ale podczas I wojny światowej ponownie zaangażował się w działalność polityczną. Po odzyskaniu niepodległości był prezesem kilku państwowych zakładów chemicznych i wykładał na Politechnice Warszawskiej. 4 VI 1926 r. został zaprzysiężony na stanowisko prezydenta, w miejsce ustępującego po przewrocie majowym Stanisława Wojciechowskiego. Po wybuchu II wojny światowej został zmuszony do opuszczenia kraju i internowany w Rumunii, gdzie 30 IX 1939 r. złożył urząd i udał się na emigrację do Szwajcarii, gdzie zmarł w roku 1946.

Michalina Mościcka, ok. 1930 r., źródło: Domena Publiczna

Michalina Mościcka, z domu Czyżewska
(20 XII 1871- 18 VIII 1932)

Od roku 1892, kiedy to wyszła za mąż za Ignacego Mościckiego angażowała się w działalność niepodległościową. Zajmowała się przemytem bomb, które on konstruował dla Organizacji Bojowej PPS. Wraz z nim udała się na emigrację. Podczas I wojny światowej działała w Lidze Kobiet Galicji i Śląska, później brała udział w polsko- ukraińskich walkach o Lwów. W latach 1920- 24 była przewodniczącą Ligi Kobiet Polskich i kandydowała do sejmu. W roku 1926, po wyborze jej męża na prezydenta została Pierwszą Damą. Zmarła w wyniku przewlekłej choroby serca latem 1932 r.

Polegli w walce o wolną Polskę

Henryk Baron, ps. *Smukły i Garbarz* (2 XII 1887- 9 V 1907)

Jeden z najaktywniejszych zamachowców Organizacji Pojowej PPS, do której przystał w roku 1905. Podczas samej Krwawej Środy 15 VIII 1906 r. wziął udział w trzech zamachach jednego dnia, przy czym podczas ataku bombowego na posterunek policji na ul. Chłodnej w Warszawie został lekko ranny. Pod koniec stycznia 1907 r. aresztowany i osadzony w Pawilonie X Cytadeli Warszawskiej. Obciążony zeznaniami zdrajcy ze swojej grupy bojowej, przyznał się do wszystkich swoich zamachów, by jak najbardziej nagłośnić sprawę PPS. Został skazany na śmierć i powieszony na stokach Cytadeli Warszawskiej 9 V 1907 r. W roku 1930 pośmiertnie odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

Więziennicze zdjęcie Henryka Barona, 1907 r., źródło: Domena Publiczna

Tadeusz Dzierzbicki (19 IX 1881- 19 V 1905)

Podczas studiów w Paryżu, w 1904 r. poznał działających na emigracji przedstawicieli PPS. Wkrótce przybył do Krakowa, gdzie zaczął konstruować bomby dla Organizacji Bojowej. Pod koniec stycznia 1905 r. jego młodszy brat Karol zginął podczas demonstracji, co skłoniło go do uczestnictwa w działaniach bojowych. Przybył do Warszawy, gdzie nadal konstruował bomby. 19 V 1905 r. planował przeprowadzić zamach na generał-gubernatora warszawskiego Konstantina Maksymowicza, na którego przejazd z Zamku Królewskiego czekał w ogródku kawiarni przy ul. Miodowej 6. Zdradzony przez konfidenta Ochrony, zdetonował bombę by uniknąć aresztowania. W wybuchu zginął on sam, dwóch policjantów i przypadkowy przechodzień, a kilkanaście osób odniosło obrażenia. Prerażony próbą zamachu Maksymowicz uciekł z Warszawy, za co został wkrótce odwołany ze stanowiska. Tadeusz Dzierzbicki został w 1930 r. pośmiertnie odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

Tadeusz Dzierzbicki, ok. 1905 r., źródło: Domena Publiczna

Uroczystość odsłonięcia tablicy poświęconej Tadeuszowi Dzierzbickiemu, przy ul. Miodowej 26 maja 1938. Z lewej przemawia Tomasz Arciszewski, źródło: Domena Publiczna

Polegli w walce o wolną Polskę

Baruch Szulman (14 V 1886- 14 V 1906)

Najbardziej znany członek Organizacji Bojowej pochodzenia żydowskiego. Z PPS związany od 1904. Jesienią 1905 r. aresztowany za nielegalne posiadanie broni, w Cytadeli Warszawskiej przesiedział 3 miesiące. 14 V 1906 r., w dniu swoich 20 urodzin przeprowadził udany zamach bombowy na podkomisarza policji carskiej Konstantinowa u zbiegu ulic Świętokrzyskiej i Marszałkowskiej w Warszawie. Ścigany w trakcie ucieczki zranił jeszcze żołnierza, lecz ciężko ranny wkrótce zmarł na ul. Zielnej. By uniknąć manifestacji i rozruchów w trakcie pogrzebu, policja wykradła jego ciało i dokonała potajemnego pochówku. Po śmierci stał się bohaterem robotników. O Szulmanie, tak samo jak o Okrzei w międzywojniu śpiewano piosenki, a w wielu żydowskich dzielnicach miast w Polsce znajdowały się ulice jego imienia. W roku 1930 został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

Baruch Szulman na pocztówce wydanej przez PPS, źródło: Domena Publiczna

Józef Mirecki, ok. 1905 r. Fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe, Domena Publiczna.

Józef Mirecki, ps. Montwiłł, Grzegorz, Bronisław, Sawicki (27 II 1879- 9 X 1908)

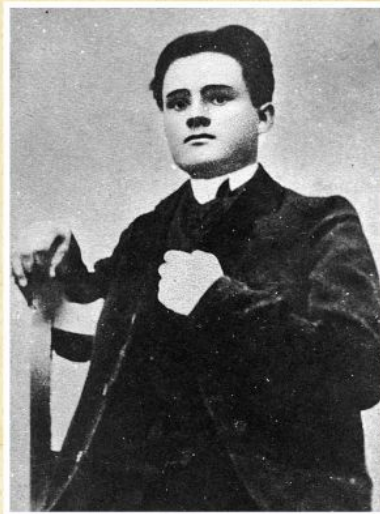
W szeregach PPS działał od 1900 r., przez co musiał na jakiś czas uciekać do Galicji. Po powrocie do zaboru rosyjskiego aresztowany i skazany na zesłanie, z którego uciekł po kilku miesiącach. Podczas rewolucji 1905 r. brał udział w wielu akcjach, np. 5 VIII 1905 r. pod Opatowem, gdzie zdobyto 12 tys. rubli. Jeszcze w tym samym roku ponownie aresztowany, uciekł ze szpitala i udał się do Galicji, skąd wkrótce powrócił, by brać udział w dalszej walce. Kolejny raz został aresztowany jesienią 1907 r. Stracony przez powieszenie na stokach Cytadeli Warszawskiej 9 X 1908 r. W roku 1930 pośmiertnie odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

...Śmierć moja, położy wreszcie kres oszczerczym plotkom, że naczelnicy umieją tylko innych wysłać na śmierć, a sami w ogień nie idą. Po drugie, doda bodźca pozostałym bić się aż do zwycięstwa. Jest u nas w zwyczaju umierać z krzykiem. Krzyków w ogóle nie lubię, jeśli jednak wydać go padnie, to będzie nim jedynie: „Niech żyje Polska niepodległa!”...

Fragment listu napisanego na krótko przed śmiercią przez Józefa Mireckiego

Stefan Okrzeja- problematyczny bohater

Jednym z najbardziej znanych współcześnie bojowników PPS OB jest Stefan Aleksander Okrzeja, pseudonim Witold i Ernest. Urodził się 3 IV 1886 r. w wielodzietnej rodzinie robotniczej. W roku 1904 zaangażował się w działalność PPS na Warszawskiej Pradze i brał udział w demonstracjach, często jako chorąży sztandaru PPS. 28 X 1904 r. podczas demonstracji antywojennej na ul. Leszno został za to dotkliwie pobity przez policjantów. W tej samej roli wystąpił 13 XI 1904 r. podczas demonstracji na Placu Grzybowskim w Warszawie, kiedy to po raz pierwszy od zakończenia Powstania Styczniowego doszło do zbrojnego starcia zorganizowanego polskiego oddziału z carską policją i wojskiem. Od początku roku 1905 zaangażował się całkowicie w działalność bojową. Brał udział m.in. w przygotowaniach do zamachu na generała- gubernatora warszawskiego Michaiła Czertkowa oraz generała Nowosilcowa.

Stefan Okrzeja, źródło: Domena Publiczna

Do historii przeszedł jednak dzięki udziałowi w zamachu na oberpolicmajstra Karla Nolkena, który odbył się 13 III 1905 r. Akcję rozpoczął atak bombowy na posterunek policji przy dzisiejszej ul. Wileńskiej 9 na Warszawskiej Pradze. Rzucony przez Okrzeję ładunek zranił czterech policjantów i dwie przypadkowe osoby. Ogluszony wybuchem i zdezorientowany zamachowiec nie był w stanie uciec i został schwytany, broniąc się śmiertelnie zranił jeszcze jednego policjanta. Wezwany na miejsce zdarzenia Nolken, został na ul. Nowy Świat zaatakowany kolejną bombą przez drugą grupę zamachowców i ciężko ranny w twarz, rękę i nogę. Okrzeja został skazany na śmierć przez sąd wojskowy i powieszony na stokach Cytadeli Warszawskiej 21 VII 1905 r. Od razu stał się symbolem walki o niepodległość i prawa robotników. Powstawały nawet piosenki o nim. W okresie międzywojennym został pośmiertnie odznaczony Orderem Odrodzenia Polski i Krzyżem Niepodległości z Mieczami. Jego imieniem nazwano też oddziały AK walczące w konspiracji oraz podczas Powstania Warszawskiego.

Oberpolicmajster Karl Nolken, źródło: Domena Publiczna

W okresie PRL, legenda Okrzei została „przejęta” przez nowe, komunistyczne władze, kreowano go na jednego z pierwszych polskich walczących komunistów, na równi z Marcinem Kasprzakiem, w ramach przywłaszczania przez PZPR dorobku wchłoniętej przez nią wkrótce po wojnie PPS. Jego imię otrzymały ulice w około 120 miastach kraju. Ta nowa rola wywołuje niekiedy niechęć do jego osoby i pojawiające się niekiedy pomysły zmiany nazw ulic w ramach walki z „komunistycznymi bohaterami”.

Zamość na początku XX w.

Na przełomie XIX i XX w. Zamość był niewielkim miastem przy granicy z zaborem austriackim. Twierdza została zlikwidowana w roku 1866, ale nadal stacjonował tu silny garnizon rosyjski. W zbudowanych w latach 1905-11 i do dziś istniejących koszarach stacjonował 66 Butyński Pułk Piechoty. W różnych częściach miasta stacjonowały oddziały 10 i 13 Pułku Kozaków Dońskich oraz bateria artylerii. Do celów wojskowych wykorzystywano również budynek dawnego kościoła Franciszkanów (odrestaurowany w 2021 r.), a w dawnym pałacu Zamoyskich mieścił się szpital wojskowy. W początkach XX w. liczba mieszkańców Zamościa przekraczała 10 tys. z czego około połowę stanowili Żydzi. Znaczny był też odsetek ludności prawosławnej. Rozwijała się tu aktywnie działalność polityczna. Hrabia Maurycy Klemens Zamoyski, XV ordynat był członkiem Ligi Narodowej. W Zamościu urodziła się też znana działaczka komunistyczna Róża Luksemburg. Z racji słabo rozwiniętego w regionie przemysłu PPS i inne partie robotnicze nie miały tu wielu członków. W trakcie I wojny światowej na Zamojszczyźnie aktywnie działał Związek Walki Czynnej i Polska Organizacja Wojskowa, której lokalnym komendantem został dobrze znany w międzywojennym Zamościu księgarz, kompozytor i regionalista Zygmunt Pomarański.

Maurycy Zamoyski. Fot. Ilustrowany Karier Codzienny 1923 r.,
źródło: Domena Publiczna

Zajazd Dichtera w Zamościu. W 1901 r. nocowali tu uciekający do Galicji Józef Piłsudski z żoną. Fot. A. Klimek,
źródło: Domena Publiczna

Dawny kościół Franciszkanów po przebudowie na koszary, źródło: Zamościopedia
Obiekt po renowacji w 2021 r., źródło: Domena Publiczna

Kriegsgräberstätte in Zamość (russ. Polen)
errichtet von der Kriegs-Lazarett-Abtl. 34.
(Juli-September 1915.)
Cerkiew garnizonowa i cmentarz wojenny na terenie zamojskich koszar, 1915 r., źródło: Domena
Publiczna

Próba podsumowania i oceny

Działalność Organizacji Bojowej PPS od samego początku budziła skrajne emocje wśród Polaków, nie zgadzających się często z przyjętymi przez nią metodami walki. Po odzyskaniu niepodległości niektórzy z jej dawnych działaczy zaangażowali się w politykę, co często negatywnie wpływało na ich ocenę przez współczesnych. Sama I wojna światowa, walki Legionów Polskich i działalność Polskiej Organizacji Wojskowej, które w ocenie społeczeństwa doprowadziły do odzyskania niepodległości przyćmiły wcześniejsze akcje bojowe.

Najwięcej szkody przyniosły jej jednak dopiero czasy powojenne. W grudniu 1948 r. Polska Partia Socjalistyczna została siłą wchłonięta przez Polską Partię Robotniczą i z połączenia tych dwu organizacji powstała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Opierający się połączeniu działacze PPS często byli szykanowani i więzieni. Dawna pamięć o Organizacji Bojowej PPS została częściowo włączona do „mitu założycielskiego” PZPR. Wspominano niektóre akcje zbrojne, jak Powstanie Łódzkie, oraz niektórych jej bojowników, np. Stefana Okrzeję. Znaczną część działalności i ważniejszych postaci przemilczano. Do dziś z tego powodu wielu ludzi postrzega PPS jako komunistów i domaga się np. zmiany nazw ulic upamiętniających jej bojowników.

Z tego powodu, z okazji ogłoszenia przez Sejm roku 2023 rokiem Aleksandry Piłsudskiej, warto jest przypomnieć działalność Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej i jej rolę w odzyskaniu niepodległości.

Działalność Organizacji Bojowej PPS upamiętniono na jednej z tablic Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie pod hasłem Akcje Zbrojne 1904-1908, źródło: Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu